

Dr. Kádár László: A geográfus Teleki Pál

Korunk legnagyobb magyar embere távozott közülünk ez évben, Teleki Pál gróf. Az ország első hivatali székéből szólította el a halál a nemzet nagy tanító mesterét s távozása osztatlan gyászba borította az egész országot. A magyar földrajztudomány gyásza azonban kétszeres, mert Teleki Pállal a hazai földrajznak egyik legerősebb oszlopa dőlt ki, akit egyaránt tiszteltek idehaza és a legtávolabbi külföldön. Teleki Pál gróf jogot végzett és már az államtudományok doktora volt, amikor a földrajz felé fordult. Az idősebb Lóczy Lajos volt a mestere. Róla egész pályája során a tanítvány hálójával és tiszteletével emlékezett meg. Mély benyomást hagyott lelkében az a nap, amikor először lépett be Lóczy intézetébe. Valahányszor új tanítványt fogadott be intézetébe, elismételte neki Lóczy szavait: "Itt a könyvtár. Használja!" De hozzá tette azt is, hogy "engem Lóczy azzal a feltétellel fogadott maga mellé, hogy öt évig nem írok egy sort sem. Kezet adtam rá és megtartottam nyolc évig". - Ez alatt a nyolc év alatt vált Teleki Pál geográfussá.

Első munkája, "A Japán-szigetek kartográfjának története" ez alatt az idő alatt készült el és megjelenésekor a fiatal Teleki Pált egyszerűen a földrajz legnagyobb tudósai közé emelte. A genfi nemzetközi földrajzi kongresszus megválasztotta a régi térképek tanulmányozásával foglalkozó hét tagú bizottság tagjává; a párisi földrajzi társaság jutalomdíjjal tüntette ki és néhány évre rá, a Magyar Földrajzi Társaság főtítkárává választotta. Harmincnégy éves korában már levelező tagjává választotta a Magyar Tudományos Akadémia is. Jellemző Teleki Pál alapos készültségére, valamint kiváló emlékezőtehetségére, hogy akadémiai székfoglalóját, "A földrajzi gondolattörténetét" a világháború csataterein írta meg, a harc szüneteiben. Segédeszközök tehát nem állottak rendelkezésére és munkája mégis részletekbe menő alaposan világítja minden egyes korszak társadalmának és tudományos világának földrajzi ismeretét és gondolkozásmódját, az ókortól egészen a húszadik század elejéig.

Ezt a munkát csak olyan széles körű irodalmi ismerettel és olvasottsággal bíró tudós írhatta meg, amilyen Teleki Pál volt. Otthonában, Pribécfalván hatalmas könyvtárat gyűjtött össze a legkorszerűbb munkákból. Nem a gyűjtő szenvedélye vezette, mert - mint gyakran mondotta "nem gyűjtött semmit, könyvet sem, hanem azért vette a könyvet, hogy elolvassa". És hogy könyvtárának minden darabját ismerte, azt bizonyítják a könyvekben található aláhúzások, kiemelések, amivel a neki tetsző részeket megjelölte, valamint a széljegyzetek, amikkel a művet kiegészítette, vagy amikkel nem tetszését, vagy rosszallását juttatta kifejezésre. Ezek a széljegyzetek igen értékesek voltak nekünk, tanítványainak, mert a pribécfalvi könyvtár lett később annak az értékes könyvtárnak az alapja, amit Teleki Pál egyetemi intézetében megteremtett, nem kis mértékben saját adományaival. Ma sokszoros értékűek ezek az odavetett széljegyzetek, amikor Teleki Pál könyveit már a tanítványainak tanítványai forgatják, akik már nem részesülhettek abban a szerencsében, hogy közvetlenül tőle tanulhassanak. Érdeklődési köre és tájékozottsága a földrajz minden ágára kiterjedt, sőt a rokontudományok távoli területére is, függetlenül attól, hogy saját maga, tudományának mely ágát vitte előre. Tudta is irányítani tanítványait, bármilyen irányban dolgoztak is. Itt is Lóczy példája lebegett előtte, akinek iskolájából a fizikai és az emberföldrajz terén egyaránt kiváló tudósok támadtak. A legújabb művek, a

legfrissebb folyóiratcikkek mind ismertek voltak előtte. Tudományos lelkiismeretére jellemző, hogy mégis gyakran gondolt arra, hogy le kell mondania a tanszékéről, mert nem ér rá eleget olvasni.

A történeti földrajz, amit fiatal korában művelt, továbbra is kedvelt tudományága maradt Telekinek, s előmozdítására a Magyar Földrajzi Társaságban díjat is tűzött ki, fiatal kutatók részére. Saját munkássága azonban a háború óta a gazdasági és a politikai földrajz felé fordult. Erre irányították életkörülményei. Már az első világháború előtt kinevezték a kereskedelmi iskolai tanárképzőben a gazdasági földrajz tanárává, majd a háború után ugyanennek a tárgynak egyetemi nyilvános tanára lett a Közgazdaságtudományi karon. Politikai és közigazgatási téren pedig az egykori országgyűlési képviselő és tiszteletbeli fősolgabíró, Magyarország miniszterelnöke lett. Ezt nem lehetett a tudományos működéstől elválasztani, de Teleki Pál nem is akarta. Ellenkezőleg, a tudós, a tanár és a politikus egymást támogatta bármilyen irányú működésében. Így aztán természetes, hogy tudományos érdeklődése a gazdasági és politikai földrajz felé fordult.

Csődálatosan meg tudta azonban őrizni mindenkor azt a határvonalat, amely az elméleti tudományos munkát és a gyakorlati élet követelését egymástól elválasztja. Amikor gazdasági földrajzot írt, vagy tanított, megmaradt geográfusnak és széleskörű tudásával nagyszerű összefüggésekre, okokra és okozatokra összefonódására mutatott rá és nem tévedt a közgazdaságtan vagy az áruismeret tájaira. Kristálytisza földrajzi vázlatokat adott hallgatói elé, bármely oldaláról fogta is meg a kérdést. Valósággal játszott azzal, hogy minden előkerülő kérdést más és más oldalról világítsa meg és így mutassa meg azt, hogy a földfelszínen minden jelenség összefügg egymással. Egyszersmind, hogy minden táj és minden esemény egyéni és, soha és sehol ugyanúgy meg nem ismétlődik.

Ahogy minden tájnak az egyéniségét hirdeti, úgy minden leírása is egyéni. Nincs két fejezete, amely akár csak menetében is azonos volna. Ellenkezőleg mindeniknek menetét ugyanúgy az anyag szabta meg számára, ahogy a tartalmat is. Munkáiban nem tűrt korlátokat és elvetette a rendszert is, ha az egyúttal korlátot is jelentett volna. Bármely kicsiny tájat írt is le, bármilyen jelenséget vázolt is, az ember annak háttérében mindig maga előtt látta az egész nagy világ lüktető életét. A moszuli táj csak példa volt számára, amivel földrajzi és gazdasági jelenségeket szemléltethetett. Egy pont volt, ahol a kérdéseket megfoghatta. A petróleumvezetékek a brit birodalom gazdasági életébe kapcsolták be tájunkat. Irak búza-feleslege India felé irányította a figyelmet, mert számára szűkös esztendőben ez kéznél lévő tartalékot jelent. A puszták nomádjai egész Belső Ázsia életét rajzolták elénk, s ez elvezetett legsajátosabb hazai problémáinkig. A mezopotámiai öntözés a nílusival volt összevethető s különbözőségük okait keresve kitértünk az egész trópus és szubtrópus éghajlata, csapadék- és vízjárása. Az öntözhető területek vizsgálata visszavezetett a messze ókorba és Amerika öntözéses tájaira s úgy vetett fényt a fejlődés lehetőségeire és természetszabta hátáira, stb. Egy kis táj életének vázolója így nyitott végtelen távlatokat az egész földkerekségre, a messze múltba és a távoli jövőbe.

Életének talán legnagyobb tudományos alkotása "A mérsékelt égövek mezőgazdasága" c. térképes mű, amit Koch Ferenc tanársegédjével közösen készített. Thünen rendszerét követve 80 évre visszamenőleg térképre rakták a mezőgazdasági fokozatokat. Örökös veszteség, hogy magyar kiadó nem vállalkozhatott ennek a költséges, de felbecsülhetetlen értékű műnek a kiadására. A munka így félben maradt és kéziratban ôrzi minden idők egyik legnagyobb magyar tudósa évtizedes munkájának eredményét.

Részleteket azonban megcsillogtatott belőle Teleki gyakran, hazai és külföldi előadásaiban és írásaiban. Minisztersége és miniszterelnöksége idején több külföldi kiadóvállalat érdeklődött a mű iránt s messzemenő áldozatot lett volna hajlandó hozni a kiadás jogának átengedéséért. Jellemző Telekinek a közéleti tisztaságról vallott felfogására és tudományos önértetére, hogy a miniszteri székéből munkájának kiadásáról nem volt hajlandó tárgyalni.

Politikai földrajzi munkásságának java része hazánk megcsonkításával kapcsolatos és az elszakított országrészek egy részének visszatérése Telekinek személyes érdeme, de nemcsak mint politikusnak, hanem mint geográfusnak is. E kettős kiválósága képesítette arra, hogy Trianontól Bécsig mindenütt ott legyen, ahol az ész és a tudás fegyverével kellett hazája sorsáért küzdeni.

Teleki Pál fáradhatatlan munkás volt mindenkor, aki még pihenőjét is munkával töltötte, legfeljebb más irányú munkát keresett. De csodálatos munkabírása a béketárgyalások és döntőbíráskodások idején mutatkozott igazán meg, amikor hónapokon át képes volt tárgyalni, irányítani, mérhetetlen mennyiségű adatot a fejében tartani, mialatt két-három óránál alig aludhatott többet naponta.

Politikai földrajzi munkásságának tárgyait is jórészt hazánk sorsa diktálta neki: a nemzetiségi kérdés és a határok állandósága volt az a két vezérlő gondolat, ami kutatásait irányította. Mindkettő égető kérdése a trianoni csonkaországnak, de egyúttal Magyarország örökös gondja is. A természeti erők parancsolólag fogják össze Magyarország táját évezredes domborzati és politikai határokkal, a népi megoszlás ezt az egységet valamennyi nemzetiség kárára megszüntetni igyekezik. Ezt csak a medence közepén lakó puszta magyarságnak a szentistváni állameszmében kifejezésre jutó politikai bölcsessége tudja kiegyensúlyozni és a harmonikus tájállami életet fenntartani. Így tanította ezt Teleki Pál.

Nemzetiségi kérdésekkel foglalkozva, számtalanszor volt szüksége arra, hogy kartográfiai úton tegye szemléletessé a tényeket. Látva a nemzetiségi térképek fogyatékosait; egyéni módszereket keresett és dolgozott ki térképei számára. Ezzel a földrajzi kartográfia terén is nemzetközi tekintélyre tett szert.

Legkimagaslóbb alkotása ezen a téren "Magyarország néprajzi térképe a népsűrűség alapján". Ez a térkép a trianoni béketárgyalások idején készült és "carte rouge" néven ismeretes a nemzetközi szakirodalomban. Annak idején a magyar delegáció többi dokumentumával együtt ez sem érthette el célját, de húsz év alatt megteremtette gyümölcsét. Bevitte Európa köztudatába Magyarország nemzetiségi megoszlásának valódi képét és így alapjául szolgált a két bécsidöntésnek. Román részről a térkép ellen indított durva hangú támadás is végeredményben csak Teleki tekintélyét öregbítette és a magyar álláspontot tette még szélesebb körben ismertté.

Hogy Teleki már Trianonban milyen mérték nemzetközi megbecsülést biztosított a maga számára, azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy 1925-ben a Népszövetség a moszuli hármasság bizottság tagjául kérte fel őt, az egyik legyőzött állam fiát. Az ottani, bonyolult nemzetiségi viszonyok tisztázására pedig ismét a carte rouge módszere bizonyult a legmegfelelőbbnek.

A politikai földrajz terén egyébként ugyancsak egyéni utakon járt Teleki Pál. Jólehet politikus is volt, szigorúan megvonta a határt a politika és a politikai földrajz között. Ez utóbbit szigorúan tudománynak tartotta és földrajzi mivoltát hangsúlyozta. Ebből nem volt hajlandó engedni akkor sem, amikor külföldön egyre nagyobb tér hódított és kézen fekvő eredményeket is könnyelhetett el a "geopolitika", amely a politikára fektette a hangsúlyt és a jelző szerepére szorította vissza a földet. Szigorúan tudományos eljárása nemcsak nemzetközi szaktekintéllyé tette a politikai földrajz terén is, hanem a legkiválóbb külföldi geopolitikusok személyes barátságát és megbecsülését is biztosította számára.

Összefoglaló nagy művet, kézi könyvet Teleki Pál nem írt. Talán nem is tudta volna befejezni. Ez nem felelt volna meg sajátosan magyar munkamódszerének és szemléletének, amellyel egyszerre tudta megláttatni a legkisebb részleteket és a legnagyobb összefüggéseket. Szívesebben tanított a katedrán, tartott előadásokat különböző országok tudományos társaságaiban s ilyenkor megírta ragyogó cikkeit. Válogatott csokrot foglalt össze belőlük az "Európáról és Magyarországról" szóló munkája. Egyetemi előadásait szívesen bocsátotta jegyzet formájában hallgatóinak rendelkezésére. Ennek és részben a kiadó sürgetésének köszönhetjük "A gazdasági élet földrajzi alapjai" című két kötetes munkáját, amellyel Teleki földrajzi munkásságának a legjavát, őt azt mondhatnám, hogy a velejét hagyta reánk. A művet az utolsó zavartalan egyetemi tanári évében fejezte be, szinte az utolsó pillanatban. Ha nem készülhetett volna el, az pótolhatatlan vesztesége volna a magyar tudománynak.

Teleki Pál erős egyéniség és öntudatos, magyar tudós volt. Ez kiérzik minden sorából. Ismerte nemzetének és saját magának képességeit éppen úgy, mint ahogy ismerte Európa és a világ többi népéét is. Tudta azt és nem győzte hangoztatni, hogy minden nemzetet annyira értékelnek a tudomány nemzetközi fórumán, amennyivel saját különös észjárásával és módszerei előre tudja azt lendíteni, mások utánzása pedig mindig silány másolat marad. Teleki Pál tökéletesen bírta német, francia és az angol nyelvet, megértette az olasz és a hollandus tudományos munkákat, beszélt románul is. Nyitva volt tehát előtte a nemzetközi tudomány minden ága. Merített is mindenikből, de

utánozni nem akarta sem egyiket, sem másikat. Megmaradt elejétől végig magyar tudósnak, sőt még ennél is többnek, a leghatározottabb egyéniségnek, aki a magyar tudományos életben is önálló utakon járt és külön színt képviselt. Tudta azt is, hogy a magyar élet sokszerűsége és a sokféle erős magyar jellem nemzeti életünknek egyik legsajátosabb jellemvonása.

Számos hazai és külföldi tudományos társulat tiszteleti tagsága, elnöksége és kitüntetése, egyetemek díszdoktorsága, amivel elhalmozták, mutatja azt az általános megbecsülést és tiszteletet, amit Teleki Pal önmagának és nemzetének szerzett. Ő maga külső díszre soha sem vágyott, de jól esett, ha látta, hogy munkájának gyümölcse érik és különös örömmel töltötte el, ha tanítványai munkájukkal sikereket értek el. A Mindenható megengedte látnia az ország nagy részének saját munkája nyomán való visszatérését és azzal a tudattal hajthatta nyugalomra a fejét, hogy minden téren nevelt magának tanítványokat az általa kezdett munka folytatására.

(Megjelent a vitéz Temesy Gyôzô által szerkesztett FÖLDRAJZI ZSEBKÖNYV

1942-es kötetében. Eredeti hálózati lelőhelye:

<http://www.net.hu/Magyar/kmcssz/vl/vl.82/vl.82.7.html>)